

Tandmeesters veroveren de medische markt

Irreguliere kennisproductie in de achttiende-eeuwse Republiek

Jeroen Salman

Universiteit Utrecht

j.salman@uu.nl

Abstract

This article deals with professionalization processes in the Dutch medical market. In this increasingly competitive and commercial market, tooth masters acquired a prominent position from the 1730s onwards. Originally, many of these medical specialists did not have any protective institution such as a guild behind them, and were therefore often considered as ‘quacks’. Eventually their position became stronger, because they treated patients and ailments that physicians and surgeons often ignored or whose treatment was considered too risky. Furthermore, dentistry received a scientific boost, partly due to the pioneering work of the French surgeon-dentist Pierre Fauchard. Another stimulating factor was that healthy and white teeth became a status symbol in social intercourse. The professionalization of dentistry manifested itself in increasing specialization, strong family networks, an accumulation of knowledge and skills, administrative protection and assertive media campaigns.

Keywords: Amsterdam, medical market, dentists, professionalization, scientific research, regulation, advertisements

De medische markt was in de Republiek, net als in veel andere Europese landen, complex en onoverzichtelijk. Voor veel mensen die kampten met ziekten was het daarom moeilijk om de juiste medische hulp te vinden. Het was bovendien lastig om de kwaliteit en betrouwbaarheid vast te stellen binnen het heterogene gezelschap van medici. Zo was er in de eerste plaats de groep professionele medici die bestond uit academisch opgeleide geneesheren en de door de gilden opgeleide en gecontroleerde chirurgijns en apothekers. Een tweede groep omvatte specialisten zoals tandmeesters, breukmeesters, oogmeesters, steensnijders en vroedvrouwen, die weliswaar

niet tot de 'professionele' groep medici behoorden, maar vaak wel werden geroemd om hun kennis en vaardigheden. Een derde, zeer uiteenlopende, groep omvatte (reizende) genezers als astrologen, kwakzalvers, magische genezers, kruidendokters, empiristen en alchemisten. Deze genezers kregen over het algemeen weinig erkenning van geschoolde medici, maar vervulden desondanks een belangrijke rol in de medische markt.

Deze driedeling zien we in veel Europese landen.¹ Voor veel patiënten was status en boekengeleerdheid niet per se een criterium bij hun keuze voor een arts. Men was vooral geïnteresseerd in de effectiviteit van de behandeling of het medicijn.² Daarnaast speelde het besteedbare inkomen uiteraard een rol. Welgestelden konden zich een dure geneesheer aan hun bed veroorloven, maar de grote groep onbemiddelden was afhankelijk van goedkopere zorg of van zelfhulpmiddelen en handboekjes.³ Beschikbare en betaalbare zorg hing ook af van de plaats waar men woonde. In een stad als Amsterdam was er bijvoorbeeld voor de allerarmsten gratis zorg door gespecialiseerde stadsartsen.⁴

In deze bijdrage wil ik me richten op de tweede groep uit de net genoemde driedeling: de specialisten. Omdat deze specialisten geen vormende en beschermende instituties zoals een gilde achter zich hadden, maar wel een zekere maatschappelijke positie verwierven, vormen ze een interessante casus om te zien hoe professionaliserings- en kennisverwervingsprocessen verliepen in de achttiende-eeuwse Republiek. Die processen speelden zich af tegen de achtergrond van een steeds competitiever en commerciëler wordende medische markt. De relatief sterke positie van deze specialisten lag in het feit dat ze patiënten en kwalen behandelden waar geneesheren en chirurgijns vaak geen raad mee wisten of waarvan de behandeling door hen als te risicovol werd gezien.⁵ Ik richt me in het bijzonder op tandmeesters, omdat deze groep specialisten een opmerkelijke ontwikkeling doormaakte vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw; niet alleen in de Republiek, maar in vrijwel heel Europa.⁶ Sommige van die Europese ontwikkelingen hebben verklarende waarde voor wat er in de Republiek gebeurde.

1 Pelling, *Medical Conflicts*, 136-188; Lindemann, *Medicine and Society*, 261-262; Ramsey, *Professional and Popular Medicine*, 129-175; Van Andel, *Volksgeneeskunst*.

2 Gentilcore, *Medical Charlatanism*; Pelling, *Medical conflicts*, 225-274.

3 Frijhoff en Prak, *Geschiedenis van Amsterdam*, Dl. 2.2, 132; Cook, *Matters of Exchange*, 138; Salman, *Populair drukwerk*, 103-134.

4 Frijhoff and Prak, *Geschiedenis van Amsterdam*, Dl. 2.2, 133.

5 Cook, *Matters of Exchange*, 136.

6 Huisman, 'Gevestigden en buitenstaanders', 144; Hillam, *Dental Practice*, 15; Salman, 'Print and the medical marketplace'.

Afbeelding 1: De tandmeester, aquarel van Willem Joseph Laquy naar een schilderij van Gerard Dou (1748-1798). Amsterdam, Rijksmuseum.

Voor Frankrijk is in deze context bijvoorbeeld belangrijk onderzoek gedaan door Colin Jones, die een intrigerend boek schreef over de relatie tussen de lach en het (gezonde en schone) gebit in het vroegmoderne Parijs.⁷ Aan het zeventiende-eeuwse Franse hof en onder de adellijke elite

⁷ Jones, *The Smile Revolution*. Zie over tandheelkunde in Frankrijk meer specifiek: King, *The Making of the Dentiste*.

gold aanvankelijk de sociale conventie dat bij het (glim)lachen de tanden niet zichtbaar mochten zijn. Met gesloten mond lachen was een uiting van geciviliseerd gedrag. Alleen de lagere, 'ongemanierde' klassen lachten luidruchtig en met een ontbloot gebit. Deze elitaire norm kwam niet in de laatste plaats voort uit de slechte kwaliteit — rottende en ontbrekende tanden en kiezen — van het gebit.

Jones constateert een belangrijke verandering in de achttiende eeuw. Mede onder invloed van het verlichtingsgedachtegoed ontstond een nieuwe conventie, waarbij juist de open lach, met ontblote (witte) tanden, de norm werd. De open lach werd nu als een positieve emotie en als een belangrijk onderdeel van iemands identiteit beschouwd. Logischerwijs leidde deze nieuwe cosmetische en sociale ideologie tot een groeiende aandacht voor mondhygiëne en voor nieuwe tandheelkundige technieken en behandelingen. Daarbij werd bovendien, geheel in de geest van de tijd, in toenemende mate een onderscheid gemaakt tussen de behandeling van volwassen en kinderen. De grote (onbekende) vijand van een gezond gebit was ironisch genoeg de toegenomen consumptie van suiker. Kortom, de omstandigheden voor de opkomst van de tandmeester waren ideaal.⁸

Tot en met de eerste decennia van de achttiende eeuw waren tandheelkundige methoden echter beperkt. De meest gekozen oplossing was het simpelweg trekken van rotte tanden en kiezen, wat meestal gebeurde door chirurgijn-barbiërs, reizende tandtrekkers en 'charlatans'.⁹ Omstreeks 1730 onderging de Parijse tandheelkunde echter een sterke professionalisering, niet in de laatste plaats door de verschijning van het werk van Pierre Fauchard, *Le Chirurgien-Dentiste* (1728).¹⁰ Fauchard propageerde een nieuwe 'wetenschappelijke' benadering van de tandheelkunde, inclusief de preventie van tandbederf, het onderhoud van het gebit en het vervangen van tanden en kiezen door protheses. Zijn boek en zijn ideeën creëerden op termijn een sterke scheiding tussen de irreguliere, reizende tandtrekkers en charlatans versus de geschoolde 'allround' tandmeester of 'dentiste'. Het spreekt voor zich dat aanvankelijk alleen een welgestelde elite zich een behandeling door de professionele tandmeesters kon permitteren. Pas in de loop van de achttiende en negentiende eeuw werden deze kennis en vaardigheden breder beschikbaar.

8 Jones, *The Smile Revolution*, 9; Huisman, 'Itinerant Dentists', 287-288.

9 De term charlatan was aanvankelijk een aanduiding voor ambulante verkopers van geneesmiddelen. Op termijn kreeg het de negatieve bijklank van een bedrieger. Hillam, *Dental Practices in Europe*, 12.

10 Zie over Fauchard en de impact van zijn werk, King, *The Making of the Dentiste*.

De Franse, tandheelkundige professionalisering had ook haar weerslag op andere Europese landen, waaronder Duitsland, Engeland en de Republiek.¹¹ Het is daarom interessant te zien wanneer en hoe een vorm van professionalisering van de tandheelkunde in de Republiek gestalte kreeg. Een eerste vraag die dit artikel behandelt is dan ook wanneer we de eerste tekenen van professionalisering en specialisering zien in de Republiek. Een tweede vraag is of en hoe de Nederlandse tandheelkunde, met name in Amsterdam, gereguleerd en georganiseerd werd. Ten derde wil ik graag weten hoe tandmeesters (nieuwe) behandeltechnieken en expertise verwierven en doorgaven. En ten slotte vraag ik me af hoe de tandmeesters hun maatschappelijke positie en reputatie vorm gaven en versterkten.

Voor het beantwoorden van deze vragen kon ik nauwelijks putten uit secundaire literatuur. Er is tot op heden slechts beperkt onderzoek gedaan naar de geschiedenis van de Nederlandse tandheelkunde.¹² Mijn onderzoek is vooral gestoeld op een van de weinige bronnen die relevante informatie bevatten en die ook door de genoemde auteurs dankbaar zijn gebruikt: medische advertenties in contemporaine couranten als de *Amsterdamsche Courant* (verder als AC), de *Oprechte Haerlemsche Courant* (verder als OHC), de *Groninger courant* (verder als GC) en de *Leydsche courant* (verder als LC) in de zeventiende en vooral de achttiende eeuw.¹³ Deze advertenties bevatten een schat aan informatie over hoe medici zich presenteerden, waar en wanneer ze actief waren, wat voor behandelingen en middelen ze boden en hoe ze hun positie in de competitieve markt probeerden te versterken.

Tandmeesters als medisch ‘specialisten’

Achttiende-eeuwse specialisten ontmoetten in de Republiek zowel afgunst als respect. Het prestigieuze Amsterdamse Collegium Medicum, opgericht in 1638, uitte in de achttiende eeuw haar waardering voor de deskundigheid van

11 Jones, *The Smile Revolution*, 11, 75-80; Hillam, *Dental Practice in Europe*, 15; Huisman, ‘Itinerant Dentists’, 294.

12 Informatieve uitzonderingen zijn: Van Lieburg, ‘Het tandheelkundig beroep’; Bisseling, ‘Tandheelkundige aankondigingen’; Schutte, ‘Tandmeesters en hun advertenties’ en Schutte, *Twee eeuwen*; Huisman, ‘Itinerant Dentists’.

13 De OHC advertenties zijn afkomstig uit mijn database, waarin medische advertenties zijn verzameld tussen 1669 en 1790 (elk decennium twee jaar). De informatie uit advertenties in andere kranten is afkomstig uit de publicaties van Bisseling, ‘Tandheelkundige aankondigingen’, Schutte (*Twee eeuwen*) en Huisman (‘Itinerant Dentists’).

dit soort specialisten.¹⁴ Het stadsbestuur van Amsterdam nam specialisten als breukmeesters en vroedvrouwen zelfs in stedelijke dienst.¹⁵ Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw, toen stedelijke overheden de medische markt in toenemende mate probeerden te reguleren, kregen vooral ongeschoolde en irreguliere (reizende) genezers het lastiger in de Republiek, net als in diverse andere Europese landen.¹⁶ Een deel van hen wist echter een meer permanente en gelegaliseerde ('geadmitteerde') positie te verwerven.

Dat laatste gold ook voor tandmeesters. Een beproefde tactiek was zichzelf te presenteren als 'specialist', ook al was dat feitelijk niet altijd het geval. Een gunstige bijkomstigheid was dat de tandheelkunde niet zo in het vizier lag van geneesheren en controlerende medische instanties, waardoor tandmeesters redelijk ongestoord hun gang konden gaan.¹⁷ In Amsterdam gaf het stadsbestuur, in ieder geval vanaf 1777 maar mogelijk eerder, een deel van de specialisten, in de administratie aangeduid als 'kwakzalvers', officieel toestemming om medische activiteiten te ontplooiën. Dit was een buitenkans voor de specialisten uiteraard, maar wel tegen een redelijk hoge prijs. Jaarlijks moesten ze 24 gulden betalen om de admittie te verlengen. In de administratie van deze vergunningen blijken tandmeesters een prominente positie in te nemen. Onder de geregistreerden bevonden zich tussen 1782 en 1818 21 tandmeesters, wat iets minder is dan de helft van het totale aantal (45).¹⁸

14 Frijhoff and Prak, *Geschiedenis van Amsterdam*, Dl. 2.2, 124.

15 Archief Amsterdam, 'Archief van de Burgemeesters: stukken betreffende ambten en officiën', inv. nr. 54-57, 'Ambtenboek. Registers van ambten en officiën met de namen van de bezitters, data van hun aanstelling, mutaties en andere gegevens, 1682-1815'. Zie ook 'Ambtenboek van Amsterdam 1682-1868', Boerhaave Museum Leiden: BOERH a inst 51.

16 Gentilcore, *Medical Charlatanism*.

17 Huisman 'Itinerant Dentists', 291, 298-301. Zie ook Hillam, *Dental Practice*, 19.

18 Het betreft de volgende tandmeesters/ kwakzalvers (met het eerste jaar van vermelding):

Carel Lambertus Curé	1782
Moses Gabriel	1783
Nicolaas Jabobs Thomasius	1784
Wed Lehman Josephs	1785
Carel Roodermel	1785
Samuel Lehmans	1785
Joseph Samuelson	1786
Collexedo Constantino	1789
Nathans Simons	1790
Louis de Nobeles	1793
Salomon Leon Kesnaar	1796
J. Cirez	1798
Charles Lehmans	1799
Virgani	1807

De toenemende legalisering en specialisering van de tandheelkunde vanaf 1750 betekende overigens niet dat de tandzorg vóór die tijd geheel ontbrak. Voorheen werden behandelingen en middelen alleen niet exclusief door tandmeesters, maar door allerlei andere genezers aangeboden. Het trekken van tanden en kiezen gebeurde bijvoorbeeld al veel langer door chirurgijn-barbiers.¹⁹ D. Kranen, die uitgebreid onderzoek heeft gedaan naar medische advertenties in de OHC, stelde vast dat in de periode 1656-1733 tand- en kiespijn al een van vijf meest genoemde aandoeningen was en dat allerlei soorten behandelaars hun diensten aanboden.²⁰ Anna de Haas heeft gedetailleerd inzicht gegeven in de tandheerkundige activiteiten van de weduwe Vrombout (Joanna Bokstal) aan het eind van de zeventiende eeuw. Vrombout beschreef zichzelf echter nog niet als tandmeester en werd door haar omgeving aangeduid als de juffrouw die een 'uytnemende wetenschap heeft van de Tandten'.²¹

Interessant is dus vast te stellen op welk moment tandmeesters zich voor eerst als zodanig gingen onderscheiden van andere meesters en hoe dit moment zich verhoudt tot bijvoorbeeld de ontwikkelingen in Frankrijk. In de DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren) zien we de term tandmeester (in fictie en non-fictie) rond het midden van de achttiende eeuw verschijnen.²² In Groningen werd de term tandmeester vanaf 1750 gangbaar in 'admissies' (privilege-aanvragen) en krantenadvertenties.²³

D.J. Schutte vond in de 's *Gravenhaegse courant* uit 1724 al de eerste verwijzing naar een 'Oogen- en tanden-meester' (in dit geval C.F. Gunther),

Francois Codies,	1807
Michell Bullo	1807
Charles Borget	1809
Ascanio Bormesi	1810
Wed. Simons Nathans Dentz	1812
Andries Simon Nathans Dentz	1814
Leon Salomon Kesnaar	1818

Archief Amsterdam, 'Quohier van de geprevileeerde quakzalvers'. 'Register van contributiebetaling door toegelaten kwakzalvers', Archief van de Gilden en het Brouwerscollege, inv.nr. 293.

19 Van Lieburg, 'Tandheerkundige beroepen', 272.

20 Deze klachten werden 30 keer genoemd en kwamen op de vijfde plaats na breuken (57x), podagra en jicht (47x), blindheid en doofheid (43x) en stenen en graveel (38x). Kranen, *Advertenties van kwakzalvers*, 29.

21 De Haas, 'De Weduwe Vrombout', 56-57. Zie ook Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 2-4.

22 De NGramviewer geeft 75 meldingen tot en met 2022: <https://www.dbnl.org/ngram-viewer/> (geraadpleegd 8 februari 2022). Dit is inclusief spellingsvarianten tandenmeesters, tandmeester, tandmeesters.

23 Huisman, 'Itinerant Dentists', 288.

Naam	Datum advertentie(s)	Tweede beroep	Woonplaats(en)/land	Plaats(en) van activiteit	Medische activiteit(en)	Andere betrokkenen	Vergunning Amsterdam
Jan Becker	1729	Chirurgijn	Amsterdam	Amsterdam	Tanden en kiezen trekken		
Mr Marchiantie (of Marchante)	1749	Chirurgijn	Den Haag	Den Haag, Amsterdam, Rotterdam	Verkoop van tandmiddelen en behandeling tandheiling. Verkoop van hartversterkend poeder		
De heer Laudemier	1769		Frankrijk	Amsterdam, Rotterdam, Middelburg	Verkoop van tandmiddel	Verkrijgbaar bij boekverkooper Nathan Bollart	
Thomas Berdmore	1769	Chirurgijn	Engeland	Amsterdam	Verkoop tandheelkundig boek	Verkrijgbaar bij boekverkooper Albert van der Kroe	
Jacob Hemet	1770		Engeland	Amsterdam	Verkoop van tandpoeder		
C.G. Roodermel	1779		Amsterdam	Amsterdam/ Haarlem	Tandheelkundige behandeling		1785
Samuel Lehmans	1779-1789		Haarlem/Amsterdam	Haarlem, Amsterdam	Kiezen en tanden trekken; Verkoop van tandmiddelen en tandheelkundige ingrepen		1785
N.J. Tomasius de Bergman	1780		Amsterdam	Amsterdam	Behandelt gebreken in de mond		1784
Simon Nathans	1789		Amsterdam	Haarlem, Amsterdam	Tandheelkundige behandelingen		1790?
Moses Gabriel	1790		Amsterdam	Hoorn, Amsterdam	Tandheelkundige behandelingen		1783

Table 1: Tandmeesters in OHC-advertenties (1669-1790).

die zowel het gezicht, als het gehoor en de tanden kon genezen.²⁴ In een door mij opgezette database met medische advertenties uit de OHC heb ik voor de periode 1669 tot en met 1790 steeds twee jaargangen per decennium geëxcerpeerd. Voor de periode tot 1733 kon ik dankbaar gebruik maken van het werk van Kranen. Vanaf 1690 telde ik 31 advertenties waarin enige vorm van tandzorg of een tandmiddel werd aangeboden.²⁵ Vanaf 1729 komen in de OHC voor het eerst (in totaal tien) advertenties voor waarin specialisten zich tandmeester noemen. Amsterdam neemt hier een dominante positie in.²⁶

Schutte kwam op basis van advertenties uit de OHC en andere couranten, evenals archivalia, op een uitgebreide lijst van 38 tandmeesters die actief waren in negen steden in de Republiek tussen 1725 en 1815. Amsterdam voert ook daar de boventoon met 19 tandmeesters. Het gros van de tandmeesters startte volgens deze advertenties niet eerder dan in 1745.²⁷

De term 'tandmeester', een eerste indicatie van professionalisering, komt dus in de Republiek rond dezelfde tijd op als 'dentiste' in Frankrijk (rond 1728), maar het is lastig aan te tonen of er sprake was van een directe Franse invloed. Ik heb bijvoorbeeld geen vertaling van Fauchard in het Nederlands gevonden. De geschoolde medici zullen het uiteraard in het Frans hebben gelezen, maar de tandmeesters behoorden meestal niet tot die elite.

In deze vroege periode was er nog niet echt sprake van een specialisatie in tandheelkunde. Een aantal van deze tandmeesters was tegelijkertijd, of waarschijnlijk zelfs in de eerste plaats, chirurgijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor Jan Becker en Mr Marchiante (of Marchante). Bij Marchante zien we een interessante verschuiving optreden, omdat hij zich in 1734 nog 'Tand Trekker' noemde, maar vanaf 1736 'Tandmeester'.²⁸ Daarnaast waren er nogal wat tandmeesters die allerlei andere behandelingen aanboden. Samuel Lehmans, een in Amsterdam officieel erkend tandmeester, adverteerde bijvoorbeeld ook met de behandeling van geslachtsziekten. Naast de genoemde tandmeesters was er een grote groep aanbieders in de OHC die zich niet als tandmeester afficheerden, maar wel allerlei tandheelkundige

24 Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 5.

25 Schutte vond overigens al een advertentie uit 1677 in de AC waarin er sprake is van tandheelkundig middelen. *Twee eeuwen tandmeesters*, 2.

26 Van Lieburg stelt dat ook in de negentiende eeuw Amsterdam de grootste concentratie tandmeesters had. Rotterdam was een goede tweede. 'Tandheelkundige beroepen', 273. In de AC komt in 1745 (28 September) de eerste 'Tandmeesteres' voor, 'Juffr. Durand', die eveneens in Amsterdam actief was. Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 7.

27 Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 26.

28 Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 5. Deze advertentie viel buiten mijn blikveld omdat hij niet in de geselecteerde jaren zat.

behandelingen, tandmiddelen, tincturen, poeders en boeken (vaak ook van anderen) aanboden. Daar zitten negen onbekende medici bij en een klein aantal met naam genoemde ‘chimici’ of chemische genezers, deels uit Engeland: Gerardus van den Sprang uit Haarlem, Hans Loane uit Londen en Thomas Greenough uit Londen.

Als we de gegevens uit het Amsterdamse *Quohier* vergelijken met de advertenties uit de OHC en de andere couranten, valt een aantal zaken op.²⁹ In de eerste plaats zien we dat er vaak sprake is van een uitgebreid en bestendig netwerk van familieleden in het vak van tandmeester. Deze informele netwerken functioneerden waarschijnlijk als een substituut voor het ontbreken van een gilde-lidmaatschap. Er is sprake van verschillende generaties die elkaar opvolgen en van kennis die zo overgaat van ouder op kind. Daarbij valt op dat vrouwen een vrijwel gelijkwaardige positie hadden als mannen.

Ik noemde eerder al de weduwe Vrombout. Deze uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstige Joanna Bokstal, had aanvankelijk met haar man Gerrit Vrombout een reizend bestaan. In 1691, toen ze inmiddels weduwe was, woonde ze in Rotterdam, in het huis van Barbartje Gerrits op de Grote Markt. Ze adverteerde regelmatig dat ze niet alleen daar, maar ook op andere locaties praktijk hield. De informatie in haar advertenties had dus een belangrijke logistieke functie. In 1692 vestigde ze zich in Amsterdam en woonde daar op verschillende adressen. Ze overleed in 1716. Haar reputatie was inmiddels zo groot dat haar opvolger, Daniel Verklokken, de naam van de weduwe Vrombout handhaafde op zijn gevel.³⁰ Daniel werd opgevolgd door zijn zoon Willem Verklokken, die eveneens profiteerde van Vrombouts nalatenschap.³¹

Lehman Joseph is de stamhouder van een belangrijk Amsterdams geslacht van tandmeesters. Hij is een van de vele joodse tandmeesters die Amsterdam rijk was. Joden konden destijds geen lid worden van chirurgijngilden en moesten dus ofwel illegaal opereren of op andere manieren toestemming verwerven. Lehman Joseph en ook zijn zoon Samuel stonden bijvoorbeeld onder bescherming en toezicht van de heelmeester Emanuel Asser. Pas in 1796 werden ook joodse medici toegelaten tot de gilden.³² Joseph, die zich interessant genoeg als ‘Tandaartz’ afficheerde, zou omstreeks 1750

29 Voor de AC gebruik ik de bijdrage van Bisseling, ‘Tandheelkundige aankondigingen’. Voor andere couranten heb ik vooral Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters* en Huisman, ‘Itinerant Dentists’ gebruikt.

30 De Haas, ‘De Weduwe Vrombout’, 57-60.

31 Bisseling, ‘Tandheelkundige aankondigingen’, 36.

32 Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 9.

Afbeelding 2: Portret van Lehman Joseph, lijngravure door C. Bogerts naar D. Mulder (1771). Londen, Wellcome Collection.

uit Moravië (Zuid-Tsjechië) naar Amsterdam zijn gekomen. Hij woonde onder meer in de Jodenbreestraat en de Hoogstraat, maar reisde ook naar kermissen en jaarmarkten doorheen het land. Hij werkte nauw samen met zijn (tweede) vrouw Marle Nathan Titenum, die dezelfde behandelingen leek

toe te passen. Het was dan ook zijn vrouw, inmiddels weduwe (Joseph was in 1779 overleden), die in 1785 een admisie kreeg van de stad Amsterdam.³³

Lehman Joseph was zich zeer bewust van het belang van reclame in de competitieve Amsterdamse markt. Hij adverteerde regelmatig en langdurig, van 1756 tot 1775, in de AC. De familie kende vele vertakkingen. Van Lieburg telde maar liefst 23 tandmeesters onder de familieleden en nazaten van Lehman.³⁴ Nog bekender dan vader Lehman was zijn zoon Samuel Lehmans, die reeds vanaf 1772 in hetzelfde beroep actief was.³⁵ Samuel was overigens opgeleid door zijn moeder.³⁶ Terwijl Samuel zijn eigen praktijk vestigde, zette Simon Nathans, die getrouwd was met Lehmans' dochter Roosje, samen met Marle de praktijk van Joseph voort.³⁷ Overdracht van kennis en vaardigheden tussen de gezins- en familieleden zal dus veelal informeel en mondeling hebben plaatsgevonden.³⁸

Opvallend is dat Samuel Lehmans wat betreft het totale aantal medische advertenties in de OHC alle andere adverteerders overvleugelde in de door mij onderzochte periode. Van 1779 tot in ieder geval 1789 kondigde hij herhaaldelijk aan waar zijn patiënten hem konden vinden (in Amsterdam of Haarlem), welke behandelingen hij toepaste en dat er bedriegers actief waren. Bisseling stelde vast dat Samuel maar liefst gedurende 45 jaar, van 1772 tot 1817 (hij overleed in 1818), in de AC adverteerde. Samuel spaarde kosten nog moeite om zich te onderscheiden van zijn concurrenten. Hij maakte zelfs gebruik van lichtreclame: hij plaatste voor zijn huis en praktijk een met vuur verlichte machine met daarop zijn naam.³⁹ Hoewel hij nauwelijks meer rondtrok, reikte zijn ambitie en uitstraling tot aan Groningen. Via de *Ommelander courant* (1789) nodigde hij mensen uit hem in Amsterdam voor een behandeling te bezoeken. Ook de Amsterdamse tandmeesters Simon Nathans en Moses Gabriel richtten hun pijlen op de Groningse markt.⁴⁰

Net als zijn moeder verwierf Samuel een Amsterdamse vergunning als erkend 'Quackzalver'. Om dit nog eens te onderstrepen presenteerde hij zich in zijn advertenties als 'gepermitteerd' kies- en tandmeester. Hij etaleerde bovendien

33 Zie noot 21.

34 Van Lieburg 'Tandheekkundige beroepen', 273; Bisseling, 'Tandheekkundige aankondigingen', 37; Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 8-14.

35 Diens zoon Charles werkte weer vanaf 1806 mee in de praktijk van zijn vader Samuel. Bisseling, 'Tandheekkundige aankondigingen', 46.

36 De Maar, 'Dentz, Theodore (1840-1933)'.

37 Bisseling, 'Tandheekkundige aankondigingen', 49; Schutte, *Twee eeuwen tandmeesters*, 10.

38 Bisseling, 'Tandheekkundige aankondigingen', 54.

39 Ibidem, 42. Samuel adverteerde overigens ook in andere couranten. Schutte, *Twee eeuwen*, 14.

40 Huisman, 'Itinerant Dentists', 311; Huisman, 'Gevestigde en buitenstaanders', 145, 154.

het feit dat hij zich een assistent kon veroorloven.⁴¹ De schoonzoon van Lehman Joseph, Simon Nathans, nam in 1811 de achternaam Dentz aan. Simons zoon was eveneens tandmeester, Simon Nathan Dentz jr, en zijn kleinzoon was de vermaarde Theodore Dentz (1840-1933), die het uiteindelijk schopte tot lector tandheelkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.⁴² De ongeschoolde familie Joseph/Lehmans had dus binnen honderd jaar zoveel professioneel kapitaal verzameld, dat ze zich konden meten met academisch geschoolde artsen.

Wat van belang was voor de status van de tandmeesters en wat ook samenhangt met de stedelijke vergunningen, was de mogelijkheid om het leven als rondreizend meester vaarwel te zeggen en een min of meer permanent verblijf te vinden. Ze begonnen markten en kermessen te mijden, om te benadrukken dat hun positie niet veel verschilde van gevestigde geneesheren, chirurgijns en apothekers.⁴³ Toch waren ze niet per se aan één plaats gebonden.⁴⁴ Zo liet Samuel Lehmans veelvuldig weten dat hij gevestigd was in Amsterdam in de Anthoniesbreestraat, maar dat hij daarnaast nu en dan praktijk hield in Haarlem. Ook Simon Nathans meldde in een advertentie uit 1795 dat hij 'niet uit de Stad' zal gaan. Hij waarschuwde bovendien voor rondtrekkende 'marktschreeuwers' en 'kwakzalvers' die niet aan zijn reputatie als gevestigd tandmeester konden tippen.

De Amsterdamse tandmeester Nicolaas Jacobs Tomasius kwam in 1780 met het bericht dat hij verhuisd was naar de Reguliersdwarstraat en dat hij niet te vinden was op kermessen en markten. Hij kon wel bij zijn patiënten langskomen. Armen behandelde hij gratis, wat overigens ook verwacht werd van geadmitteerden.⁴⁵ Sommige specialisten verwierven aanzien als tandmeester aan een bestuurlijk hof, zoals de heer Duroselle, die tandmeester was van de Prins van Oranje. Deze vorm van patronage was kennelijk niet voldoende om van te leven, want hij hield ook nog gewoon praktijk in Amsterdam.⁴⁶

Er was in deze periode nog een andere, nogal complexe en uitgebreide familie van tandmeesters actief onder de naam Rothermel, Ro(o)dermel of Rood Ermel. Deze van oorsprong Lutherse familie van reizende tandmeesters en operateurs was in de hele Republiek actief, onder meer in Amsterdam

41 Bisseling, 'Tandheelkundige aankondigingen', 42.

42 Van Lieburg, 'Tandheelkundige beroepen', 275; De Maar, 'Dentz, Theodore'.

43 Huisman, *Stadsbelang en standsbesef*, 386.

44 Ook Hillam nuanceert de veelgebruikte term 'intinerant' voor andere Europese landen. Hillam, *Dental Practices*, 13.

45 OHC (2 mei 1780). Zie ook Bisseling, 'Tandheelkundige aankondigingen', 41; Schutte, *Twee eeuwen*, 15-16.

46 In 1774 was ene H.H. Trumelly, tandmeester van de Prins en Prinses van Oranje. Bisseling, 'Tandheelkundige aankondigingen', 40-41.

en in Groningen. Ook zij probeerden zich zoveel mogelijk een professionele status aan te meten. Een van de pioniers was de ‘Huzarendokter’ Valentijn Rothermel die zowel oculist en operateur was, maar ook tanden en kiezen trok.⁴⁷ In het Amsterdamse *Quohier* vinden we een Carel Gottlieb Ro(o)dermel, die in 1785 in het register als tandmeester is opgenomen en in 1779 adverteerde met tandheelkundige behandelingen, evenals met remedies tegen venerische aandoeningen.⁴⁸ Valentijn Rothermel voelde vanaf 1750, toen de regulering in Groningen toenam, goed aan dat hij alleen als tandmeester een veilige positie in de medische markt kon verwerven. Hij negeerde vanaf toen zijn andere specialismen.⁴⁹ Zo heeft een aantal tandmeesters zich vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw ontworsteld aan de status van reizende meesters, tandentrekkers en kwakzalvers en een min of meer erkende plaats verworven in de medische markt.⁵⁰

Tandheelkundige kennis en vaardigheden

De belangstelling voor tandheelkunde gaat uiteraard verder terug dan de achttiende eeuw. Anthonie van Leeuwenhoek (1632-1723) onderzocht reeds in 1676 tandafkrabsel onder zijn microscoop en nam daar ‘diertjes’ (bacteriën) op waar.⁵¹ Van Leeuwenhoek was zich al bewust van het belang van gebitsreiniging en gezond tandvlees. Zijn adviezen daaromtrent zijn eigenlijk verrassend eenvoudig en modern. In een brief uit 1680 schreef hij dat hij ’s ochtends zijn tanden met zout inwreef, zijn mond spoelde, de kiezen na het eten met een tandstoker schoonmaakte en ten slotte zijn gebit met een doek opwreef.⁵²

Zoals al eerder bleek kwam een belangrijke impuls voor de professionalisering van de tandheelkundige zorg in de Republiek uit het buitenland. Nederlandse medici maakten vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw vaak reizen naar Parijs en bezochten daar de prestigieuze ‘Ecole de chirurgie’. Vooral de Franse combinatie van theorie en praktijk had zijn weerslag op de meer praktisch

47 Ook Johan Daniel Rothermel en Valentijn (Falentien) Rothermel waren geadmitteerd operateur (met tandheelkundige behandelingen) in Groningen. Huisman, ‘Gevestigden en buitenstaanders’, 144-146; Huisman, *Stadsbelang en standsbesef*, 378-381; Schutte, *Twee eeuwen*, 19-20.

48 Er was ook een Jan Rodermel actief in de stad. OHC 29-6-1779; 1-7-1779; Frijhoff and Prak, *Geschiedenis van Amsterdam*, Dl. 2.2, 124; Bisseling, ‘Tandheelkundige aankondigingen’, 41-42.

49 Huisman, ‘Itinerant Dentists’, 300-301.

50 Ibidem, 303.

51 Lindenboom, *Geschiedenis van de medische wetenschap*, 66; De Maar, *Van tandmeesters en tandartsen*, 16-18.

52 Lindenboom, *Geschiedenis van de medische wetenschap*, 66-67.

georiënteerde tandmeesters. Ze lieten zich onder andere inspireren door werken als die van genoemde Franse auteur Fauchard.⁵³ In de krantenadvertenties is de invloed van uit Frankrijk afkomstige meesters eveneens merkbaar.⁵⁴

Buitenlandse invloed op de tandheelkunde kwam echter niet alleen uit Frankrijk, maar ook uit Engeland. In de OHC van 1769 bood de Amsterdamse boekverkoper Albert van der Kroe de vertaling aan van een boekje van de Engelse chirurgijn en tandmeester van de Engelse koning Thomas Berdmore (1740-1785): *Verhandeling over de Gebreken en Wangesteldheden der Tand en van het Tandvlees*.⁵⁵ Berdmore behandelde hierin onder andere een onderwerp dat vaak terugkeert in de advertenties en vooral over hygiëne en de sociale gevolgen daarvan gaat.

De vuilheid der Tand en wordt van sommige menschen zo weinig geacht, alsze gemakkelijk is weg te nemen; maar van de schoone sexe, en van de beschaafde en zindelyke mannen wordtze aangezien als een teeken van morsigheid en luiheid, niet alleen omdat zy een van de grootste sieraaden van het aangezicht wegneemt, maar ook de reuk van vuile rottige Tand en, zich met den adem vermengende, in 't algemeen zeer onaangenaam is voor iemant zelve, en somtijds zeer walglijk voor anderen in een naauwe verkeerung.⁵⁶

Het werkje zou vaak geraadpleegd zijn door de Amsterdamse tandmeesters, al heb ik maar één editie kunnen vinden.⁵⁷ Aan het eind van de achttiende eeuw won vooral de vertaling van een heelkundig werk van Benjamin Bell (*Samenstel van Heelkunde*, 1795) aan populariteit, met daarin veel aandacht voor tandheelkunde. Bell behandelde allerlei onderwerpen, waaronder tandregulatie, ontstekingen van tandvlees en tanden, mondhygiëne, het plaatsen van protheses en extractie met de door hem uitgevonden tandsleutel.⁵⁸ Deze

53 Van Lieburg, 'Tandheelkundige beroepen', 272; Huisman, 'Gevestigden en buitenstaanders', 132.

54 OHC (27 mei 1749); Bisseling, 'Tandheelkundige aankondigingen', 35.

55 OHC (13 september 1769). Zie een editie uit 1769 in STCN: <https://picarta.oclc.org/psi/xslt/DB=3.11/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=1>. De originele Engelse titel luidt: *A treatise on the disorders and deformities of the teeth and gums*. Dit boekje kent zelfs een recente heruitgave: Thomas Berdmore, *Verhandeling over de Gebreken en wangesteldheden der Tand en het Tandvleesch*, Met een inleiding van C. Gijzel, 1981. Zie ook De Maar, *Van tandmeesters en tandartsen*, 20-21.

56 Berdmore, *Verhandeling*, 3.

57 De Maar, *Van tandmeesters en tandartsen*, 20-21. Zie de editie van 1760 in de STCN: <https://picarta.oclc.org/psi/xslt/DB=3.11/XMLPRS=Y/PPN?PPN=254834035> (geraadpleegd 1 juni 2022).

58 Benjamin Bell, *Samenstel van heelkunde*. Utrecht: G.T. van Paddenburg en zoon; Amsterdam: M. Schalekamp and W. Holtrop, 1795. Vertaling van *A system of Surgery*. STCN: <https://picarta>.

Engelse invloed manifesteerde zich overigens niet alleen bij de tandheelkunde, maar ook bij allerlei andere populaire geneesmiddelen.⁵⁹

Er reisden nogal wat tandmeesters uit landen als Duitsland, Italië, Engeland en de Zuidelijke Nederlanden naar de grote steden in de Republiek, om hier hun kansen te beproeven. Amsterdam was immers een aantrekkelijke markt, met relatief veel welgestelde patiënten en goede communicatielijnen.⁶⁰ De Duitse tandmeester J.M. Obermüller kwam bijvoorbeeld naar Amsterdam om op de Botermarkt tanden en kiezen te trekken en pijnstillers aan te bieden.⁶¹

Als we de tandheerkundige ingrepen proberen te categoriseren kunnen we een onderscheid maken tussen het relatief eenvoudige en traditionele tanden en kiezen trekken en het meer vernieuwende reinigen, verfraaien en herstellen van het gebit. Die laatste vaardigheden vergden meer geavanceerde (boeken)kennis en ervaring en waren voorbehouden aan de echte specialisten. Zij moesten bedreven zijn in het reinigen van kiezen en tanden, het gezonder maken van het tandvlees, het witter maken van de tanden, het inzetten van valse (ivoren) tanden, het verkopen van tandmiddelen (tandpoeder) en het vullen van tanden en kiezen.⁶² Vooral de opkomst van deze cosmetische ingrepen past heel goed in de these van Colin Jones over de opkomst van de ‘open’ lach in de achttiende eeuw.⁶³

In de achttiende-eeuwse advertenties treffen we soms nieuwe technieken aan, zoals het gebruik van speciale instrumenten om tanden te trekken, al is niet altijd duidelijk wat voor instrumenten dat precies waren. De tandmeester Jan Becker adverteerde daar mee in 1729 en verwees weer naar de ontwerper Joseph Berger, die zelf een Amsterdamse praktijk had gehad in Amsterdam op het Singel bij het Koningsplein.⁶⁴ Ook andere tandmeesters bleken vertrouwd te zijn met dit instrument.⁶⁵ De aanwezigheid van veel tandmeesters in hetzelfde gebied in Amsterdam, verhevigde de concurrentie, maar zorgde ook voor het relatief snel uitwisselen (en stelen) van kennis en instrumenten.

oclc.org/psi/xslt/DB=3.11/XMLPRS=Y/PPN?PPN=173682200 (geraadpleegd 1 juni 2022). De Maar, *Van tandmeesters en tandartsen*, 20-21.

59 Salman, ‘De heilzame boekhandel’.

60 Bisseling, ‘Tandheerkundige aankondigingen’, 36, 40-41, 50-51, 53.

61 Ibidem, 33-35.

62 Huisman zag deze aandacht ook in Groningse advertenties toenemen. Huisman, ‘Itinerant Dentists’, 310.

63 Van Lieburg, ‘Tandheerkundige beroepen’, 272.

64 Kranen, *Advertenties van kwakzalvers*, 202; OHC (15 februari 1729).

65 Dat geldt voor de Amsterdamse chirurgijn Petrus Theobaldus Curtenius en de meesterknecht van Berger Johannes Lobeck. Bisseling, ‘Tandheerkundige aankondigingen’, 35.

De twee verschillende tandheelkundige behandelingen werden overigens ook vaak gecombineerd. De pionier Lehman Joseph trok kiezen en tanden, maar verkocht daarnaast ook tandtinctuur en richtte zich tevens op pijnbestrijding. Vernieuwend en ogenschijnlijk uniek is zijn gerichtheid op kinderen als een specifieke doelgroep.⁶⁶ In die zin lijkt hij beïnvloed door het verlichtingsdenken waarin de kindertijd als een aparte levensfase werd beschouwd. Samuel Lehmans trad ook in dit opzicht in de voetsporen van zijn vader, al gaat hij nog een stapje verder. In een uitgebreide advertentie in de *Hofcourant* van 1789 sprak hij opvoeders aan op de noodzaak van preventie en op onderhoud van het kindergebit. Om zijn kwaliteiten op al die terreinen te onderstrepen, gebruikte hij een interessante, wetenschappelijke en empirische argumentatie. Hij benadrukte zijn veelvuldige observaties en langdurige ervaring. Hij had

zijne behandeling in 't Uitnemen, Inzetten en Schoonmaken van Tand en Kiezen, door een onnoemelijk getal Waarnemingen en Ondervindingen tot een diegelyke Perfectie gebragt, dat hij zig met regt kan flatteeren, dat men niemand daarin gelijk is; hij heeft in weinig Jaaren meer dan 10,000 Kiezen en Tand en uitgenomen, waaronder ligt te denken allerhande gevallen voorkwamen.⁶⁷

De vele 'Certificatie en Testimoniën van de grootste Mannen dezer en andere Steeden' moesten die reputatie nog eens onderstrepen.⁶⁸ Inventief was verder zijn initiatief om een abonnement aan te bieden voor reguliere gebitscontrole bij kinderen, voor 10 gulden en 10 stuivers per jaar. Daarvoor bezocht hij kinderen thuis of op school. Ook nieuw ten opzichte van zijn vader was dat Samuel adverteerde met het vullen van tanden en kiezen van goud, zilver en lood(!).⁶⁹ De eerder genoemde Simon Nathans omarmde de ideeën van zijn zwager Samuel en werkte eveneens met abonnementen. Het is duidelijk dat deze joodse familie functioneerde als een hechte en succesvolle kennissamenleving.⁷⁰

Op een gegeven moment deed ook de tandenborstel zijn intrede, al is de oorsprong ervan niet precies bekend. Van Leeuwenhoek kende het principe al wel in 1680, maar gebruikte zijn vingers of een doek. Het brede publiek

66 Ibidem, 38.

67 Geciteerd in ibidem, 46.

68 Huisman, 'Itinerant Dentists', 302-303.

69 Een Italiaanse meester vulde in 1755 reeds tanden en kiezen met goud of lood. Bisseling, 'Tandheelkundige aankondigingen', 38-43.

70 Bisseling, 'Tandheelkundige aankondigingen', 46-49.

kwam er via advertenties omstreeks 1750 mee in aanraking. Een advertentie in de OHC uit 1757 noemde bijvoorbeeld een tinctuur van Thomas Greenough waar een ‘schuyertje’ bij werd aangeboden.⁷¹

Met name in een stad als Amsterdam was de concurrentie tussen de vele tandmeesters hevig. Om die competitie te lijf te gaan kon men proberen een officiële admisie van het stadsbestuur te verwerven of de krantenadvertentie als wapen gebruiken. Een andere oplossing, die vrijwel alle tandmeesters toepasten, was om het bedrijfsrisico te spreiden en meerdere diensten en specialismen aan te bieden. Ook daarvoor waren advertenties natuurlijk essentieel. Lastig was alleen dat nieuwe spelers op de markt soms hetzelfde uithangbord als de gevestigde tandmeesters gebruikten of zelfs dezelfde naam hanteerden als vermaarde tandmeesters. Dit overkwam Lehman Joseph evenals zijn zoon Samuel Lehmans.

Vandaar dat tandmeesters in advertenties waarschuwden dat bij een verhuizing hun oude uithangbord soms op het oude adres bleef hangen.⁷² Dit overkwam Nicolaas Jacobs Tomasius, waar ‘Bergman’ uithing, in 1762.⁷³ In 1782 verhuisde hij overigens wederom – nu van de Herengracht naar de Regulierdwarstraat – en wijdde hij opnieuw een advertentie aan deze misstand.⁷⁴ Samuel Lehmans beschreef hoe dit mis kon lopen. Een potentiële patiënt was per abuis naar zijn vorige adres gestuurd en daar vervolgens ‘mishandeld’ door een incapabele tandmeester. Wat voor patiënten eveneens verwarrend bleek was het feit dat, vooral joodse, tandmeesters bij elkaar in de buurt en zelfs in dezelfde straat woonden, en vaak ook soortgelijke uithangborden hadden.⁷⁵

Als bovengenoemde strategieën om concurrenten af te schudden geen succes boden, kon men altijd nog een negatieve mediacampagne starten. Ook daar leenden de advertenties zich uitstekend voor. Lehmans beweerde in 1787 dat zijn collega Mozes Gabriël op de Amsterdamse Botermarkt een vrouw had verwond bij het trekken van een kies. Gabriël ontkende dit en beschuldigde Lehmans van laster, broodroof en pogingen om hem van zijn plek op de Botermarkt te verjagen. De ruzie liep uit de hand en leidde tot een hevige woordenstrijd in de AC. Lehmans trachtte het pleit te beslechten door een wedstrijd tussen beiden te organiseren op de Botermarkt. Het publiek kon dan zelf beoordelen wie het bekwaamst was. De uitslag is

71 Ibidem, 39. Zie ook OHC 6-1-1759.

72 Bisseling, Tandheekundige aankondigingen’, 39-40.

73 Van Lieburg, ‘Tandheekundige beroepen’, 273.

74 OHC (2 mei 1780).

75 Bisseling, Tandheekundige aankondigingen’, 43.

helaas niet bekend. Deze ruzie is ook interessant vanuit het perspectief van reputatievorming. Specialisten als de tandmeesters konden zich niet beroepen op een professionele of academische opleiding en hadden geen organisatie als een gilde achter zich. Hun competenties moesten letterlijk op straat, oog in oog met hun publiek, aangetoond worden.⁷⁶

Conclusie

Dat de term ‘tandmeester’ in de Republiek al rond 1725 werd gebruikt wijst op de eerste tekenen van professionalisering en specialisering van de tandheelkunde. Tandmeesters waren in staat om sneller een sterke positie op de medische markt te veroveren dan hun mede-specialisten als breukmeesters, oogmeesters en steensnijders, omdat geneesheren en medische instanties weinig belangstelling voor deze discipline hadden. Een voordeel was ook dat een gezond en wit gebit een statussymbool werd in het sociale verkeer. Die professionalisering van de tandheelkunde uitte zich in een toenemende specialisering, in sterke familienetwerken, in bestuurlijke bescherming en in assertieve mediacampagnes.

Het tanden en kiezen trekken was aanvankelijk een aanvullende bezigheid van chirurgijn-barbiers of een van de vele behandelingen van reizende meesters en kwakzalvers. Omstreeks 1730 kreeg de tandheelkunde een wetenschappelijke impuls, ook in de Republiek, onder meer door het pionierswerk van Pierre Fauchard. Vanaf dat moment ontstond er een groep specialisten, de tandmeesters, die zich met name ging toeleggen op tandheelkunde. Ze probeerden zich te onderscheiden van de reizende meesters en kwakzalvers, die allerlei verschillende behandelingen en middelen aanboden en geassocieerd werden met kermis- en jaarmarktvermaak.

Tandmeesters, en met name de joodse families die naar de Republiek trokken, konden geen lid worden van het gilde en moesten dus op andere manieren hun praktijk een legale status geven. Dan kon enerzijds door de bescherming van een chirurgijn of geneesheer en anderzijds door speciale privileges van de lokale overheid. Dat laatste gebeurde in Amsterdam vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw, toen een aantal tandmeesters de status van ‘geprivilegeerd kwakzalver’ verwierf.

De familiebanden waarborgden bescherming en bestaanszekerheid, maar zorgden ook voor een effectieve kennisoverdracht. Bij een aantal families, zoals Joseph/Lehmans, Nathans (Dentz) en Roodermel, leidde dit tot een

⁷⁶ Zie ook Bisseling, ‘Tandheelkundige aankondigingen’, 51-53.

accumulatie van kennis en vaardigheden en tot een grote en langdurige naamsbekendheid. Anders dan binnen de gilden, vervulden vrouwen een prominente rol in deze kennisoverdracht. Onderdeel van de opwaartse sociale mobiliteit was het verwerven van een vaste (stedelijke) verblijfplaats om het imago van rondtrekkende kwakzalver te kunnen afschudden. Het zelfvertrouwen van de gevestigde Amsterdamse tandmeesters ging soms zo ver dat ze patiënten uit andere steden (zoals Groningen) uitnodigden om naar Amsterdam te komen.

Om hun reputatie verder te versterken, de concurrenten af te troeven en hun klandizie uit te breiden maakten tandmeesters dankbaar gebruik van krantenadvertenties. Daarin benadrukten ze het succes van hun middelen, instrumenten en (pijnloze) ingrepen, onderstreepten ze hun familienaam, verwezen ze naar hun ervaring, onderscheidden ze zich van ambulante tandtrekkers en informeerden ze het publiek over hun verblijfplaats. Met hun retoriek speelden de tandmeesters handig in op de verlichte tijdgeest, waarin het cosmetische en sociale belang van een gezond en schoon gebit toenam en het onderscheid tussen de behandeling van volwassenen en kinderen een vanzelfsprekendheid werd.

Bibliografie

- Andel, M.A. van, *Volksgeneeskunst in Nederland* (Leiden 1909).
- Bisseling, G.H., 'Tandheelkundige aankondigingen uit Nederlandsche couranten van vroeger', *Nederlands Tijdschrift voor Tandheelkunde* 29 (1922) 28-60; 118-38.
- Cook, H.J., *Matters of Exchange. Commerce, Medicine, and Science in the Dutch Golden Age* (New Haven en London 2007).
- Frijhoff, W. en M. Prak eds., *Geschiedenis van Amsterdam. Zelfbewuste stadstaat, 1650-1813*, Dl. 2.2 (Amsterdam 2005).
- Gentilcore, D., *Medical Charlatanism in Early Modern Italy* (Oxford 2006).
- Haas, A. de, 'De weduwe Vrombout, voor witte en regelmatige tanden', *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* 43 (2018) 56-68.
- Hillam, Christine ed., *Dental Practice in Europe at the End of the 18th Century* (Amsterdam 2003).
- Huisman, F., *Stadsbelang en standsbesef. Gezondheidszorg en medisch beroep in Groningen 1500-1730* (Rotterdam 1992).
- Huisman, F., 'Gevestigden en buitenstaanders op de medische markt. De marginalisering van reizende meesters in achttiende-eeuws Groningen', in Willem de

- Blécourt, Willem Frijhoff, Marijke Gijswijt-Hofstra eds., *Grenzen van genezing. Gezondheid, ziekte en genezen in Nederland, zestiende tot begin twintigste eeuw* (Hilversum 1993) 115-154.
- Huisman, F. 'Itinerant Dentists and Patent Remedies in the Dutch Republic', in Christine Hillam ed., *Dental Practice in Europe at the End of the 18th Century* (Amsterdam 2003) 285-338.
- Jones, C., *The Smile Revolution in Eighteenth Century Paris* (Oxford 2014).
- King, R., *The Making of the Dentiste, c. 1650-1760* (London 2017).
- Kranen, D., *Advertenties van kwakzalvers en meesters in de Oprechte Haerlemse Courant uit de periode 1656-1733* (Ede 2008).
- Lieburg, M.J. van, 'Het tandheelkundig beroep in Nederland vóór 1865', *Nederlands Tijdschrift voor Tandheelkunde* 98 (1991) 271-277.
- Lindenboom, G.A., *Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland* (Haarlem 1981, tweede druk).
- Lindemann, M., *Medicine and Society in Early Modern Europe* (Cambridge 2010).
- Maar, F.E.R. de, 'Dentz, Theodore (1840-1933)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*. <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/dentz> (geraadpleegd 3 maart 2022).
- Maar, F.E.R. de, *Van tandmeesters en tandartsen. 100 jaar tandheelkundig onderwijs in Nederland* (Amsterdam 1977).
- Pelling, M., *Medical conflicts in Early Modern London. Patronage, Physicians, and Irregular Practitioners 1550-1640* (Oxford 2003).
- Ramsey, M., *Professional and Popular Medicine in France, 1770-1830* (Cambridge 1988).
- Salman, J., *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar* (Zutphen 1999).
- Salman, J., 'The Battle of Medical Books: Publishing Strategies and the Medical Market in the Dutch Republic (1650-1750)' in Daniel Bellingradt, Paul Nelles en Jeroen Salman eds., *Books in Motion in Early Modern Europe. Beyond Production, Circulation and Consumption* (New York 2017) 168-192.
- Salman, J., 'De heilzame boekhandel. Engelse remedies tegen Nederlandse kwalen (1650-1800)', in W. van Anrooij et al. eds., *Om het boek. Cultuurhistorische bespiegelingen over boeken en mensen* (Hilversum 2020) 150-154.
- Salman, J., 'Print and the medical marketplace in the early modern Dutch Republic', *Journal for the History of Knowledge* (2022, in druk).
- Schutte, D.J., 'Tandmeesters en hun advertenties in Nederlandse kranten van 1691 tot 1876', *Nederlands Tijdschrift voor Tandheelkunde* 128 (2021) 302-306.
- Schutte, D.J., *Twee eeuwen tandmeesters in Nederland (1725-1915)* (Z.p. 2022, in druk).

Over de auteur

Jeroen Salman is als universitair docent verbonden aan de Faculteit der Letteren van de Universiteit Utrecht. Zijn belangrijkste onderzoeksinteresses zijn vroegmoderne boekgeschiedenis, populaire cultuur en wetenschapsgeschiedenis. Hij publiceerde een monografie over de vroegmoderne ambulante boekhandel, getiteld *Pedlars and the Popular Press* (Brill 2014). Hij was in 2019 gasthoogleraar aan de Universiteit van Milaan en vervulde fellowships van het Netherlands Institute of Advanced Studies en het John Ryland Research Institute in Manchester. Van 2016 tot 2018 leidde hij het internationale project 'The European Dimensions of Popular Print Culture' (EDPOP), dat onder meer leidde tot de uitgave van de bundel *Crossing Borders, Crossing Cultures: Popular Print in Europe (1450-1900)* (De Gruyter 2019). Dr. Salman is geaffilieerd lid van het Utrecht Centre for Digital Humanities, lid van het Descartes Centre en bestuurslid van de Tielestichting.